

OPONENTSKÝ POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE Mgr. Pavel Bartošek: *Spinozova ontologie moci*

1. Obecná charakteristika

Předloženou práci lze číst jako pokus o rozvinutí interpretace, podle níž je zralá Spinozova filosofie (či – jak se autor vyjadřuje – filosofie „pozdního Spinozy“ (str. 7 a 165)) organizována a sjednocena kolem kategorie (či pojmu) moci (*potentia*). Pavel Bartošek postupně sleduje a s ohledem na uvedený záměr rozebírá různé (a podle jeho mínění zřejmě úzce propojené) oblasti, v nichž kategorie moci nachází u Spinozy uplatnění – totiž myšlení, existování, jednání a politiku –, přičemž svůj výklad jednotlivých oblastí organizuje vždy kolem určitého Spinozova textu (*Traktát o nápravě rozumu, Etika I, Etika III, Theologicko-politický traktát a Politický traktát*). Práci uzavírá rámcový rozbor Foucaultova traktování problému moci, které podle Bartoškovy názoru vykazuje význačné paralely se Spinozovým přístupem. Za vůdčí (ač pohříchu nikdy nevyřčenou) tezi práce lze snad pokládat¹ tvrzení, že výklad Spinozovy filosofie založený na kategorii moci umožňuje ukázat – proti standardnímu čtení, podle něž Spinozovy politické spisy představují pouhé „rozvíjení uceleného teoretického systému do praktických důsledků“ (str. 7) – hlubší vnitřní jednotu Spinozova myšlenkového rozvrhu, v němž rozdíl mezi teoretickým, praktickým a politickým přestává být funkční. Tato teze (pokud ji autor skutečně zastává) je – nakolik mohu soudit – poměrně originální a rozhodně nestandardní a její úspěšné prokázání by zřejmě znamenalo jistý posun ve spinozovském bádání.

Pavel Bartošek osvědčuje výtečnou znalost Spinozových textů, s nimiž je bez obtíží schopen pracovat v originálním znění, i dobrou znalost dobového intelektuálního i politického kontextu, bez něž lze Spinozovo dílo sotva přiměřeně interpretovat. Stejně tak je Bartošek velmi dobře obeznámen s jistou výraznou interpretační linií Spinozy francouzské provenience (jejímiž proponenty jsou A.Matheron a P.Macherey), o níž se ve svém výkladu Spinozovy filosofie téměř výlučně opírá (v menší míře přicházejí ke slovu i další francouzští interpreti jako G.Deleuze, P.-F.Moreau či É.Balibar). Ke kladným rysům práce lze dále počítat již zmíněnou interpretační originalitu a rovněž kapitola 5, která má podle mého názoru mimořádně dobrou úroveň.

2. Kritika

Práce nicméně podle mého mínění trpí některými vážnějšími nedostatky, a to po kompoziční, badatelské, formální i věcné stránce.

(1) Pokud jde o kompozici, Pavlovi Bartoškovy se podle mého názoru především nedaří do výkladu náležitě integrovat kapitoly 2 („Moc myslet“) a 3 („Moc existovat“). Jediné oddíly těchto kapitol, které autor přímo a vykazatelně uplatňuje při rozvíjení vlastního tématu práce – k němuž se podle mne dospívá až počínaje kapitolou 5 („Moc jednat“) – jsou poslední oddíl kapitoly 2 („Moc a možnost“) a poslední dva oddíly kapitoly 3 („Substance“ a „Moc existovat“). Zbylé pasáže sice pojednávají o důležitých aspektech Spinozova myšlení, ovšem bez zřetelné vazby na obsahové jádro práce. Nedomnívám se přitom, že by tato tematická nesourodost byla dána povahou příslušných témat. Kýženého propojení kapitoly 2 s problematikou lidské přirozenosti a principů a povahy jednání lze snad dosáhnout náležitým

¹ Jde ovšem pouze o můj dohad, protože autor své vůdčí teze v textu téměř nikdy přímo neformuluje (viz oddíl II., odst. (3) tohoto posudku). Textově se opírám především o vyjádření v prvním odstavci *Úvodu*, kde v relevantním kontextu stojí, že „tradiční rozlišení mezi *philosophia perennis* a politickými otázkami je (...) nanejvýš nespinozovské“ (str. 7).

domyšlením úlohy klíčového 2p7 („uspořádání a spojení idejí je totéž jako uspořádání a spojení věcí“); v případě integrace kapitoly 3 by pak bylo zapotřebí rozebrat souvztažnosti mezi substancí, atributy a mody v *Etice I* mnohem důsledněji a mnohostranněji, než jak se děje v uvedené kapitole předložené práce (srv. též odst. (2) a zejm. odst. (4) tohoto oddílu).

Pochybné postavení v celkovém rozvrhu práce má podle mého názoru i kapitola 4 věnovaná *Teologicko-politickému traktátu*. Pavel Bartošek ji sice charakterizuje jako „Intermezzo“, to ale nic nemění na tom, že text kapitoly se stylem i strategií výkladu vymyká zbytku práce. Ponecháme-li navíc stranou poutavé a kompetentní podání společensko-historického kontextu Spinozova působení, nepřináší tato kapitola po věcné stránce nic, co by nebylo řečeno již v kapitole 3 nebo posléze v kapitolách 5 a 6. (Tyto skutečnosti jsou pravděpodobně dány tím, že text kapitoly byl autorem již dříve publikován jako samostatný odborný článek (viz pozn. 168); to ovšem uvedenou nesourodost sice vysvětluje, ale neospravedlňuje.)

(2) Předložená práce dále trpí značnou interpretační jednostranností. Ta pravděpodobně úzce souvisí s tím, že Pavel Bartošek vychází při svém výkladu Spinozy téměř výlučně ze sekundárních zdrojů francouzské provenience, které tvoří zhruba tři čtvrtiny všech sekundárních zdrojů ke Spinozovi v bibliografii, přičemž v samotném textu – se sporadickými výjimkami v závěrečné kapitole věnované Foucaultovi a s výjimkou odkazů k A.Negrimu, který ovšem také dlouhodobě působil ve Francii – se k jiným než francouzským interpretům neodkazuje ani jednou(!). Zcela nezohledněny zůstávají mj. zásadní a velmi vlivné interpretace Spinozovy metafyziky z anglofonního kulturního okruhu (zejména práce E.M.Curleyho,² J.Bennetta³ a M.Della Roccy)⁴ stejně jako klasický francouzský výklad M.Gueroulta.⁵ Rovněž ke Spinozově morální a politické filosofii existuje několik významných titulů sepsaných mimo Francii (přínejmenším práce L.Strausse, R.McSheaha, L.Feuera a S.B.Smithe).⁶

Tento nedostatek podle mého názoru výrazně ovlivňuje badatelskou úroveň předložené práce v tom smyslu, že Pavel Bartošek jen zřídka nabízí skutečnou kritickou diskusi klíčových problematických momentů Spinozovy pozice, kdy by přišly ke slovu konkurenční interpretační alternativy, vůči nimž by se Bartoškem přijímané řešení argumentačně ukázalo jako přijatelnější. Zejména v kapitolách 2 a 3 se často zdá, že Pavel Bartošek některé tradiční, v rámci spinozovského bádání hojně a opakovaně diskutované problémy téměř ani neregistruje, což má podle mého názoru svůj původ právě v neznalosti (nebo přínejmenším v naprostém opomíjení) některých klasických textů spinozovského bádání. Některé případy takového opomíjení budou uvedeny a rozebrány v odst. (4) tohoto oddílu.

V této souvislosti je třeba podotknout, že počínaje kapitolou 4 se badatelská úroveň výkladu výrazně zvyšuje a opět kolísat začne až ke konci práce, který nese známky jistého pracovního chvatu a nedotaženosti.

(3) Práce rovněž vykazuje některé formální vady. Za nejzávažnější lze považovat autorovu neochotu jasně a jednoznačně formulovat své hlavní teze a dávat čtenáři na

² Zejména Curley, E.M., *Spinoza's Metaphysics: An Essay in Interpretation*, Cambridge (Mass.) 1969; též *Behind the Geometrical Method: A Reading of Spinoza's Ethics*, Princeton 1988.

³ Zejména Bennett, J., *A Study of Spinoza's Ethics*, Indianapolis 1984. Tato kniha je sice v bibliografii uvedena, v práci jsem však nenalezl žádné známky toho, že by ji Pavel Bartošek jakkoli zohlednil.

⁴ Zejména M.Della Rocca, *Representation and the Mind-Body Problem in Spinoza*, Oxford 1996; též, *Spinoza*, London 2008.

⁵ Gueroult, M., *Spinoza*, 2 sv., Paris 1968, 1974.

⁶ Strauss, L., *Die Religionskritik Spinozas als Grundlage seiner Bibelwissenschaft: Untersuchungen zu Spinozas Theologisch-politischem Traktat*, Berlin 1930. McShea, R., *The Political Philosophy of Spinoza*, New York 1968. Feuer, L., *Spinoza and the Rise of Liberalism*, New Brunswick (NJ) 1987. Smith, S.B., *Spinoza, Liberalism, and the Question of Jewish Identity*, New Haven 1997.

srozuměnou, jak se k těmto tezím vztahují jednotlivé kapitoly resp. pasáže textu. Nezanedbatelnou vadou je rovněž několikeré doslovné nebo téměř doslovné opakování netriviálních vět nebo dokonce pasáží v různých úsecích závěrečných kapitol textu – viz zejm. str. 133, odst. 2, ř. 8-11 spolu se str. 148, odst. 2, ř. 2-4; a str. 134, odst. 1, ř. 2-10 spolu se str. 146, odst. 3. Kromě toho se Pavel Bartošek na str. 154, odst. 2 při probírání důležité otázky výkladu Foucaultova klíčového termínu „gouvernementalité“ odvolává na názor Michela Senellarta, chybí ovšem jakýkoli odkaz v poznámce pod čarou i příslušná položka v bibliografii. Konečně počínaje pozn. 351 autor náhle mění dosavadní způsob odkazování na *Politický traktát* (ke kapitolám tohoto spisu nadále odkazuje arabskou, a nikoli jako dosud římskou číslicí). Všechny tyto nedůslednosti (ať už je jejich příčinou časová tíseň nebo nedbalost) podtrhují celkový dojem jisté nedopracovanosti a nedostatečné tematické sevřenosti nijak zvlášť rozsáhlé práce.

(4) Pokud jde o věcnou polemiku, více rozvinu pouze dvě témata z nejproblematictějších kapitol 2 a 3, která by měla podepřít kritiku uvedenou v druhé polovině odst. (2) tohoto oddílu.

(A) Autorovo podání Spinozovy koncepce metody, pravdivé ideje a vztahu mezi formální a předmětnou realitou ideje v Kapitole 2 považuji za neuspokojivé hned v několika provázaných ohledech. (i) Pavel Bartošek při vyjasňování smyslu, v němž platí, že „zatímco u Descarta metoda předchází pravdě, u Spinozy naopak pravda předchází metodě“ (str. 14)), hodně staví na Spinozově tezi, podle níž „ten, kdo má pravdivou ideu nějaké věci, ví současně, že má pravdivou ideu, a nemůže o pravdivosti dané věci pochybovat“ (2p43).⁷ Zcela však opomíjí často diskutovanou otázku, zda tato teze neznamená v kontextu dalších Spinozových závazků ve skutečnosti návrat a posílení skeptického problému, který chtěl Spinoza svou tezí eliminovat: Spinozova teze totiž (jak se zdá) sotva umožňuje vést jasnou hranici mezi „nemožností pochybovat“ založenou v přítomnosti pravdivé ideje na jedné straně a „nemožností pochybovat“ založené naopak v absenci takové ideje spolu s nevědomostí o této absenci. Pokud by se Spinoza v této situaci chtěl vyhnout rekursu k Descartovu rozlišení mezi správností (metody) a pravdivostí (poznatku), musel by nejspíše sáhnout k nějakému typu kontrafaktuální analýzy, kterou mu ovšem zapovídá (jak sám Pavel Bartošek správně zdůrazňuje) jeho „odmítnutí [relevantního, totiž reálného – J.P.] pojmu možnosti“ (str. 37).⁸ (ii) Pavel Bartošek při svém podání Spinozových „důvodů, které vyvracejí karteziánské pojetí metody“ nebere v úvahu nejzřejmější obranu proti Spinozovu argumentu z regresi (srv. str. 15n.), kterou má zastánce Descartova stanoviska k dispozici: proč by Descartes nemohl nekonečný regres zastavit trváním na tom, že nalezená „správná metoda“ je *index sui* neméně než Spinozova „pravdivá idea“? (iii) Na str. 19 Pavel Bartošek Spinozovu důležitou, ovšem záhadnou a kontroverzní doktrínu, podle níž „forma pravdivé myšlenky musí spočívat v téže samotné myšlence jednak beze vztahu k jiným idejím a jednak beze vztahu ke svému předmětu,“ pouze parafrázuje a jeho sporý pokus dát této doktríně nějaký dobrý smysl je podle mne neúspěšný. Nenahlížím totiž, jak mohou podmínky pravdivosti vět ve spinozovském myšlenkovém rámci kdy pomoci vysvětlit či založit pravdivost idejí. Vztah věty ‘Petr existuje’ „k tomu, kdo jistě ví, že Petr existuje“ (tamt.), je navíc (nakolik nechceme svévolně měnit význam výrazu ‘vnější pojmenování’) „vnějším pojmenováním“ neméně než „shoda [ideje] se svým *ideatum*“, což Bartoškův pokus o vysvětlení zcela znehodnocuje. (iv) Proti spinozovskému tvrzení, podle něž „mezi idejemi existuje řád a spojení, které jsou totožné s řádem a spojením věcí a (...) s řádem a spojením příčin“ (str. 24), lze *prima facie* vznést zřejmou námitku (i připustíme-li Spinozovi nepřítomnost vzájemného kausálního spojení mezi řádem věcí a řádem idejí), že idea produkující věci může (jak potvrzuje

⁷ Pavel Bartošek uvádí, že jde o „34. tvrzení druhé části *Etiky*“ (str. 14), jde však o zřejmý a nepodstatný překlep.

⁸ Klasickým textem k této problematice je Doney, W., „Spinoza and Philosophical Skepticism“, in: Mandelbaum, M., Freeman, E. (eds.), *Spinoza: Essays in Interpretation*, La Salle 1975.

Vzhledem k tomu, že Descartovy vrozené ideje se standardně interpretují (zejména na základě jeho *Notae in Programma*) jako aktivní schopnosti či dispozice, považují toto tvrzení za zmatečné a přesně vzato nesprávné.

(c) Str. 32, odst. 1: „Všechny ideje jsou (...) adekvátní, pokud se vztahují ke kauzálnímu procesu, který je vytvořil. V tom tkví jejich objektivita, která nepotřebuje žádnou vnější garanci. Dokonce to platí i v případě neadekvátních idejí. Spinoza zdůrazňuje, že neadekvátní ideje plynou jedna z druhé se stejnou nutností jako ideje adekvátní.“ – Nenahlížím, jak lze třetí a čtvrtou větu citované pasáže učinit slučitelnou s tím, co se tvrdí ve větě první.

(d) Str. 37, odst. 1: „Tradiční rozlišení na bytí v možnosti a bytí v aktu vnáší do pojmu bytí nepřekonatelnou dvojznačnost. Pro Spinozu je ale bytí nepřekonatelná singularita“ – S první větou citované pasáže by nesouhlasil Duns Scotus, Leibniz ani další proponenti tzv. esencialistické (v Gilsonově terminologii) linie výkladu jsoucna jako předmětu metafyziky. Tato esencialistická linie ovšem paradoxně stojí na ontologickém primátu reálné možnosti před aktualitou, což je pozice protikladná Spinozově. Celá otázka by zasloužila rozsáhlejší a vyváženější diskusi.

(e) Autorova diskuse Spinozovy koncepce definic v *Etice* (viz str. 42, odst. 2), kterou (přiměřeně a standardně) staví na výkladu Spinozových dopisů 8 a 9 de Vriesovi, se zdá vyúsťovat v tvrzení, že Spinozovy definice jsou ryzí stipulace. Takový závěr se však zdá být neslučitelný se způsobem, jímž jsou definice v *Etice* uplatňovány v mnoha důkazech.

(f) Na str. 50, odst. 3 postrádám jakoukoli diskusi toho, jak přesně rozumět Spinozovu 1p25c („Jednotlivé věci nejsou nic jiného než stavy atributů Boha neboli mody vyjadřující určitým a determinovaným způsobem atributy Boha.“) Hodlá Pavel Bartošek zaujmout stanovisko v této otázce v rámci standardních debat uznávajících jako hlavní alternativy „kausální“ (Curley) a „inherenční“ (Gueroult, Carriero) čtení, anebo chce k otázce přistoupit jinak? Zpřesnění v tomto ohledu je nezbytné, protože na něm závisí vyhodnocení Spinozova zásadního argumentu, jehož závěre zní „každá přírodní věc má od přírody tolik práva, kolik má moci existovat a jednat“ (str. 100); je tomu tak proto, že argument předpokládá jako premisu mj. to, že „všechny věci jsou *Deus quatenus*. Moc Boží, díky které existují, je proto jejich vlastní silou“ – a takové vyvození je jistě platné pouze za předpokladu velmi specifické interpretace onoho *Deus quatenus*. Viz též bod (h).

(g) Krucióální bod, s nímž do značné míry stojí a padá autorova pravděpodobná ústřední teze celé práce,⁹ představuje autorův rozbor třetího a čtvrtého důkazu tvrzení 1p11 na str. 57n. (tyto důkazy odpovídají pasážím 1p11d3 resp. 1p11s), který kulminuje v závěru, že podle Spinozy „existovat je totéž co produkovat účinky“ (str. 58). S ohledem na zásadní postavení uvedených důkazů je zářející, že se Pavel Bartošek vůbec nekonfrontuje s otázkou platnosti resp. udržitelnosti způsobu, jakým zde Spinoza dokazuje, že „*Deus sive substantia constans infinitis attributis (...) necessario existit*“. (1p11) První obtíž spočívá v tom, že premisou důkazů je mj. tvrzení „*posse existere potentia est*“ (1p11d3). Mají-li dané argumenty mít alespoň předběžný nárok na platnost, musí „*posse*“ v uvedené premise odpovídat synchronní, a nikoli jen diachronní možnosti (domnívám se, že právě takovou synchronní možnost má Pavel Bartošek na mysli, když na str. 57, odst. 2 mluví o „logické možnosti existovat“). To se však zdá být sotva slučitelné se Spinozovým odmítnutím reálnosti synchronní modalitě možnosti, které Pavel Bartošek probírá v úvodních odstavcích oddílu „Moc a možnost“ kapitoly 2. Druhá obtíž (s níž se musí vyrovnat i většina tradičních tzv. ontologických důkazů) pak spočívá v tom, že oba důkazy spočívají na nedokázaném předpokladu, podle něž 'absolutně nekonečné jsoucno mající nekonečnou moc existovat' není vnitřně sporným pojmem, tj. ryzí nemožností.

⁹ Viz oddíl 1., odst. 1 a pozn. 1 tohoto posudku.

introspekce) být produkována ideou věci produkované. Nemyslím, že by tato námitka byla pro Spinozu fatální, každý interpret se s ní nicméně musí po svém poctivě vyrovnat, což v textu Pavla Bartoška postrádám.

(B) Za badatelsky obzvlášť neuspokojivý považuji dále mj. i oddíl „Atribut“ kapitoly 3, v němž Pavel Bartošek tematizuje jeden z nejnáročnějších a nejproblematictějších článků celé Spinozovy koncepce, totiž vztah mezi atributy a substancí. Svým podle mého názoru lehkovážným a konfúzním zacházením s různými typy vztahů identity Pavel Bartošek eliminuje jakoukoli možnost skutečné kritické konfrontace s podezřelými implikacemi Spinozových oficiálních výroků k uvedenému tématu a namísto této konfrontace postupně afirmuje tvrzení, která ve svém souhrnu působí právě tak neslučitelně jako Spinozovy vlastní výroky. Tak na str. 47 na počátku odst. 2 autor nejprve potvrdí, že Spinozova jednotná substance „je totožná s nekonečnem různých atributů“ (což Spinoza vskutku *de facto* tvrdí zejm. v 1p19 a 1p20c2), posléze uvede na scénu kritické Spinozovo 1p10s, podle nějž „je možné chápat dva atributy jako reálně odlišné“ (str. 47, odst. 3), aby skončil konstatováním (jež lze opět víceméně přímo doložit zejm. v 1p4d, 1p10d a 1p29s), že „atributy konstituují esenci substance“ (str. 48, odst. 3). Vůbec se však nekonfrontuje s *prima facie* aporetickou implikací kombinace těchto tří tvrzení, podle níž – chápou-li se vztahy numerické resp. reálné totožnosti a různosti tak, jak se jim v tradici včetně kartesiánské vždy rozumělo – je tedy třeba buď koncipovat substancí jako nic více a nic méně než agregát všech atributů (a tedy jako *ex definitione* dělitelnou), anebo připustit, že je tolik substancí, kolik je atributů (a tedy více než jedna). Nelze vyloučit, že Pavel Bartošek považoval tyto aporetické implikace za předem zablokované tím, co nazývá Spinozovým „přechodem od substanciálních atributů k substancí obsahující nekonečno atributů“ (str. 47, odst. 2), a to na základě toho, že – s odvoláním na 1p13 – „nekonečno uniká jakémukoli dělení“ (tamt.). Pojem dělení (a potažmo dělitelnosti) je ovšem mnohoznačný a pro konstrukci uvedené aporie postačí pracovat s dělením (dělitelností) odpovídající reálnému rozdílu, který mezi spinozovskými atributy nepochybně platí a který tedy – má-li Spinozův výklad zůstat elementárně koherentní – nemůže být v 1p13 ani v dalších relevantních pasážích ve hře. Nelze se tu utéct ani k tomu, že u spinozovských atributů údajně platí, že „distinkce mezi nimi je reálná, ale nikoli numerická“ (str. 48, odst. 1, kde se tato pozice připisuje Deleuzovi (ovšem bez odkazu)): takové spojení je totiž při podržení standardního úzu zcela vyloučeno (neboť v tomto úzu reálný rozdíl striktně implikuje rozdíl numerický, ač v opačném směru taková implikace neplatí). Nelze než uzavřít, že Pavel Bartošek nejenže nepodává uspokojivý výklad toho, co může mít Spinoza na mysli, když definuje atribut jako „*id quod intellectus de substantia percipit tanquam ejusdem essentiam constituens*“ (1d4), ale ani řádně nekonfrontuje problém, kolem něhož se moderní debaty ohledně vztahu atributů a substance u Spinozy točí. Přinejmenším zčásti je to zřejmě zapříčiněno autorovým opomíjením přesně těch sekundárních titulů, v nichž se tento problém přímo řeší (srv. odst. (2) tohoto oddílu).

Z mnoha dalších problematických bodů, které (jak lze u natolik ambiciózního tématu ovšem očekávat) práce obsahuje, uvedu jen několik, a to pouze z těch úseků práce, v nichž se cítím nejkompetentnější:

(a) Na str. 8, odst. 2 Pavel Bartošek mluví v souvislosti se Spinozovou „destrukcí metafyziky“ o „absenci dostatečného důvodu“ u Spinozovy *causa sui*. Taková charakteristika je sama o sobě vysoce kontroverzní (např. M.Della Rocca postavil celou svoji novou interpretaci Spinozy na předpokladu, že celá Spinozova filosofie stojí na principu postačujícího důvodu). Navíc nenahlížím, jak jde tvrzení této absence dohromady s Bartoškovým tvrzením, že „u Spinozy je vše poznatelné, realita je plně a bezesbýtku inteligibilní“ (str. 14).

(b) Str. 16, odst. 3: „Vrozené nástroje [o kterých je řeč v TIE, §39 – J.P.] nejsou vrozené ideje ve smyslu platónské či karteziánské filosofie, nýbrž vrozené schopnosti.“ –

(h) V argumentu uvedeném v bodě (f) se na str. 100 pracuje mj. i s premisou, že „Boží právo se identifikuje s jeho mocí“. Na str. 101, odst. 1 pak Pavel Bartošek tvrdí, že „totožnost bytí a moci (...) u Spinozy platí u nekonečného jsoucna stejně jako u konečných“. Nepřekvapí tedy jeho tvrzení v následujícím odstavci, že „pojmy práva a moci jsou tedy koextenzivní“. Je ovšem otázkou, jak přesně lze za všech uvedených předpokladů držet další tvrzení Pavla Bartoška, které bezprostředně následuje a podle kterého „[to však] neznamena (...)“, že moc je právo“. Jediným způsobem, jak daný soubor tvrzení učinit koherentní, může (nakolik dohlížím) spočívat jediné v tom, že zatímco (jak řečeno) vztah totožnosti mezi bytím a mocí platí jak pro nekonečné, tak pro konečná jsoucna, vztah totožnosti mezi právem a mocí platí pouze pro jsoucno nekonečné. Pak se ale vrací otázka správnosti vyvozování v rámci argumentu na str. 100, odst. 1: zde totiž v závěru stojí „protože se Boží právo identifikuje s jeho mocí, platí závěr, že i každá přírodní věc má od přírody tolik práva, kolik má noci existovat a jednat“; a nenahlížím, jak by takové vyvození mohlo legitimně fungovat, aniž bychom *nějaký* vztah identity mezi právem a mocí předpokládali i u jsoucna konečného. Myslím, že řešení této obtíže opět podstatně závisí na tom, jak přesně se ontologicky interpretuje 1p25c (srv. bod (f)). Předložená práce však na tuto otázku nedává odpověď.

3. Závěrečné hodnocení

Přes uvedené nedostatky **lze práci doporučit k obhajobě**. V jejím rámci bych Pavla Bartoška chtěl požádat o vyjádření ke všem kritickým bodům posudku.

Jan Paľkòska. Ph.D.